

ADLİ YARGIDA “MAKUL SÜRE” FELSEFESİ VE MATEMATİĞİ PHILOSOPHY AND MATEMATICS OF REASONABLE TIME IN JUDICIAL JUSTICE

Mustafa T. YÜCEL*

Özet: Genelde, yönetim sisteminde performansın bir kısmı olarak adli mahkemelerin faaliyetleri değerlendirme konusu olmaktadır. Bu çalışmamızda yargılama ve sonrası geçen süre itibarıyla bir değerlendirmeye tanık olunacaktır. Bu konu özünde adli işlerin organizasyonu için optimum sürenin saptanması sorusunu gündeme getirmektedir. Bu saptama kuşkusuz, adalete güven duygusunun yerleşmesi için atılacak ilk adımdır. Bu çalışmada yapılan ceza/hukuk davalarının her evresine özgü ortalama süreler(gün) olarak sergilenmiştir. Geneldeki görüntü ötesinde bireysel davalara bakıldığında beş yıl ve fazla süren davaların sayısal değeri küçümsenmeyecek orandadır. Bu süre aşımını etkileyen ve yapay iş yaratan değişkenler arasında adli kırtasiyecilik yer almaktadır. Adalet kırtasiyeciliği, kuşkusuz, adaletin kendisi değildir.

Anahtar Kelimeler: Adli süreç, adil yargılanma hakkı, gecikme, makul süre, kırtasiyecilik, takdirilik ilkesi, verimlilik oranı, dava işlem süresi.

Abstract: In general, the activities of the judicial courts have been evaluated as part of the performance management process. Here, we took the evaluation in terms of measurement of time passed by during the trial and thereafter. This brings about the question of determination of the optimum processing times for the organisation of judicial works. This is the starting point for public confidence in justice. What is measured here is the average time(days) for each step both in criminal and civil justices. When we look at the individual cases, it is not unusual to see a civil/criminal case lasting more than five years. One significant factor of the delays in case processing is the judicial red-tape; though, judicial red-tape is not the justice by itself.

Keywords: Judicial process, due process of law, delay, reasonable time, red-tape, principle of opportunity, clearance rate, case processing time

* Prof. Dr., Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Yargısal süreç, hukuku adalete dönüştüren *adli süreç*, niteliği itibarıyla vazgeçilemeyecek bir süreçtir. Bu süreçte yer alan "duyurular", defiler ve savlara ilişkin usul işlemleri adli reostanın birer ögesi olarak çalışmaktadır. Süreç varlığını akımın etkisi ile kanıtlamaktadır. Adli sürecin temposu ise teknolojik alandaki gelişmelere karşılık Gaius'tan bu yana pek hızlanmamıştır. Süreçte saptanan geçici nitelikteki dalgalanmalar bir yana bırakıldığında adaletin hızı oldukça sabitlenmiştir-*makul süre*.¹ Bu sürece egemen olan ve gerçeği yakalamada etkili olan "*adil yargılanma hakkı*" (*due process of law*) önemli bir standarttır.² Bu hak nihai bir iksir olarak belirlemekte; bu iksir bozulduğunda ise her şey bozulmaktadır. Ne var ki hiçbir adli sistem adil yargılamanın kabul edilen nitelikleri için tekel olma iddiasında bulunamaz. Ceza adaleti

¹ AİHS'nin 6§ 1. maddesine göre, "Herkes,...cezaî alanda kendisine yönetilen suçlama-lar konusunda karar verecek olan,...bir mahkeme tarafından davasının makul bir süre içinde,...görülmesini istemek hakkına sahiptir." AİHS'nin 13. maddesiyle, "makul sürenin" ihlal edildiği iddiasıyla ilgili olarak ulusal bir merci önünde etkili bir hukuk yolu güvence altına alınmış bulunmaktadır(bkz. Kulda-Polonya [BD],no.30210/9,§§ 156-158 AİHM 2000-XI).Ayrıca Bkz. TBB. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Yargılaması Kurum ve Kavramları, Ank., 2008. 1/01/2011 tarihi itibarıyla mahkeme nezdinde bekleyen iş sayısı 139,650 ve bir davanın ortalama görülme süresi 5-6 yıldır. ABD'de eyalet ve Federal düzeyde yer alan yasalarda sanıkların "hızlı yargılanma hakkı" güvence altına alınmıştır.

² Schroeder,Yenisey ve Peukert, Ceza Muhakemesinde 'Fair Trial' İlkesi, İstanbul Barosu, 1999; S. İnceoğlu. İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı, 3.Bası Beta, 2008;Alman mahkemelerinin "fair trial" ilkesi ışığında geliştirdikleri temel ölçütler için bkz. Schroeder ve Yenisey. Dürüst Yargılanma Hakkı (Fair Trial), Alkım, İst., 1997, ss.55-56. En iyi uygulama olarak saptanan şeyler her yerde standart uygulama haline dönüştürülmelidir. İşlevsiz/boşa giden duruşma sayısı olabildiğince azaltılmalıdır(Yazarın notu); Pradel,J. Çağdaş Sistemlerde Karşılaştırmalı Ceza Usulü (İSISC Kollokyumlarının Sentez Raporu)(Terc. S.Dönmezer), Beta, Kasım 2000, ss.185-220.Ayrıca bkz. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri T. Hammarberg. Türk sanıkların "hızlı yargılanma hakkı" güvence altına alınmıştır. Bk. A. Partridge. Legislative History of Title I of the Speedy Trial Act of 1974, Federal Judicial Center, Washington,D.C. 1980; ayrıca davaların makul sürede kotarılması için Hollanda yargı sistemindeki "Lamicie" modeli. Schroeder, Yenisey ve Peukert, Ceza Muhakemesinde 'Fair Trial' İlkesi, İstanbul Barosu, 1999; S. İnceoğlu. İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı, 3.Bası Beta, 2008;Alman mahkemelerinin "fair trial" ilkesi ışığında geliştirdikleri temel ölçütler için bkz. Schroeder ve Yenisey. Dürüst Yargılanma Hakkı (Fair Trial), Alkım, İst., 1997, ss.55-56. En iyi uygulamıye'de Adalet Yönetimi ve İnsan Haklarının Korunması üzerine rapor. "Ceza kanunları yalnız suçluların kanunudur. Ceza yargılaması kanunları ise dürüst insanların da kanunudur." (Ferri. Sociologia Criminale, II, 4.bası, 1930, s.384. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1892439>; Türkiye'nin 2012 itibarıyla AİHS'nin 3814'ü bulan toplam ihlaldeki aslan payı (% 19 ile) adil yargılanma hakkı ihlali oluşturmuştur.

sürecinde, sanıklara isnat edilen suçun bildirilmesi, dinlenmesi, avukat yardımı ve var olan kuralların uygulanması yalnızca demokrasi-
lere özgü olmayıp kast devletleri ile despotik imparatorluklar³ için de
geçerli bir olgudur. Hukukun etkinliği isteniyorsa, “adil yargılanma
hakkı” vazgeçilemeyecek bir ön koşuldur. Yargılama usulünün *adillik*
derecesi de tarafların usullerin elverdiği sonuç üzerine dolaylı etkisine
dayalıdır. Bu nedenle tarafların söz sahibi ve etkisi olan usuller, öte-
kilerden daha adil, Adaletin gecikmeksizin yerine getirilmesini sağ-
layan temel bir adalet ilkesidir. Magna Carta’da, “kimseye hak veya
adaleti ret etmeyeceğiz” denilerek geciken adaletin özellikle suç mağ-
durlarına karşı yadsınmış bir adalet olduğuna vurgu yapılmaktadır.
Nitekim, AİHM’si içtihatlarında makul yargılama süresi için devlet-
lerin hukuk sistemlerine, davaları makul sürede sonuçlandırmayı da
içermek üzere AİHS md 6.1’in gerekliliklerine uymalarını sağlayacak
biçimde düzenlemeye yönelik *pozitif bir görev* yüklenmektedir. Yargı-
lamasız insanları idama götürmenin keçiler yerine koyunları asmak
riskini de beraberinde getireceği unutulmamalıdır.⁴ Ne var ki ülkede
yargıda gecikmeye karşı kültürel bir tolerans oluşmuştur.

Yargıdaki gecikme ile mahkeme harçları, yargıya başvuruyu etki-
lediği kadar *adil yargılanmayı* da aynı derecede etkilemektedir. Yalnız
yargılama giderleri ve “gecikme”nin bu sonuçtaki payı ne orandadır?
Bu oranın adalete başvuruyu engelleyici bir niteliği var mıdır? Gibi
soruların işaret ettiği üzere bu alandaki sorunlar, düşünüldüğü kadar

³ Tacitus’un tanıklığına göre, Tiberius’un hükümranlığında bile Roma adaletini,
adillik ve onur (integrity) nitelendirmekteydi. Dejenerasyon görüldüğünde ise
klasik lafzı hukuk egemen olmuştur. Nitekim, Sejanus’un düşüşünde, kendisinin
masum olan kızının idam edilmesi arzu edildiğinde, virjin birisinin idam edilmesi
örneği olmadığından, infaz görevlisi idam öncesi kızı iffal etti. Ayrıca Bkz. 5271
sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu md. 74, 90-91,95 ve 108.

⁴ Yargılama hukukunda oluşan bu standart, rasyonel usul ve “fair play” sağlama
arzusundan doğan “due process”, sosyal ve siyasal yargılar için de aynı derecede
vazgeçilmez bir tedbirdir. Bu bağlamda “due process” yalnızca yargılayacağımız
insanlar ve davranışları için değil; ve fakat genel ilkeler ve ihtilafı kamusal sorun-
lar için de geçerli olmaktadır. Bu doğrultuda şunlar önerilmektedir: Sosyal araş-
tırmalar yürütülürken mevcut standartların rasyonel ve anlaşılır olmasına dikkat
edilmeli; tanık olduğumuz bir ihtilafta, ilgili tüm kanıtlar, ne derece karşıt veya
beklenilmeyen türden olursa olsun, derlenerek irdelenmeli; kendimizi önyargı-
lardan, partizanlıktan, uygun olmayan tarafgirlikten arındırmalı; karşı tarafın
kanıtları ve argümanları değerlendirilinceye kadar yargı ertelenmeli; ve hata yap-
manın insan için mukadder oluşunu göz önüne alınarak hata yapıldığı anlaşıldı-
ğında yargıyı yeniden gözden geçirmeye hazırlıklı olunmalıdır.

doğrusal nitelikte değildir. Anayasa'nın 141/son maddesinde, "*Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması yargının görevidir*" kategorik buyurusuna karşın, adalete başvuru açısından önemli bir farkın belirmesi için yargılama giderleri ile gecikmenin ne kadar indirilmesi gerektiği de sorunsallığını korumaktadır. Gider/gecikmede çok az bir indirim sağlandığında, önemli ölçüde bir fark olmayacak; yargıya gider veya gecikme nedeniyle başvurmamayanlar yine de başvurmayacaklardır. Öte yandan giderleri ve gecikmeyi önemli ölçüde azaltmanın yargıdaki yansımaları tahmin edilmekte midir? Yargının daha ciddi sorunlarla karşılaşması ve sonuçta gerçek bir değer yitirilmesi riski de yok mudur?

1970'lı yıllara kadar yargıdaki gecikmeler genelde iş yükü fazlalığı ile personel azlığı olan zayıf mahkeme yönetimine bağlanırken şimdilerde uzun bekleyişlerin sistemdeki avukatlar gibi asli aktörlerin iradi eylemlerine indirildiği görülmektedir. Evrensel nitelikteki bu olgu nedeniyle bazı sanıklar mahkumiyet süresinden fazla cezaevinde tutuklu kalmaktadırlar. Bu durum yargılama hızını daha da artırmak üzere harcama olanağı olan zengin ülkeler için de geçerliliğini korumaktadır.

Yargıdaki gecikmeye neden olan faktörler arasında, aşağıdaki tabloda yer alan *bekleme süresi* kayda değer bir olgudur. Nitekim, Adli Tıp'a gönderilen her dosya için bekleme süresi (B.S) normalin çok üstünde olmakta; aynı dosyanın ikinci/üçüncü kez gönderilmesi halinde ise geçen süre kronikleşmektedir.

Kuşkusuz yargı pazarındaki tüketicilerin tatmini ile gecikme arasında ilişki üzerine tartışmalar süregelmektedir. A.B.D'deki Rand Araştırma Kuruluşunca yapılan araştırmaya göre davacıların tatmini için ne gider ne gecikme ve ne de dava sonucunun kritik bir önemi vardır; önemli olan *algılanan adilliktir*. Davaya taraf olanlar, yargıda gördükleri adil işlem oranında tatmin olmaktadır. İşte bu doğrultuda, O.W.Holmes'in (1841-1935) belirttiği gibi, taraflar mahkemece verilecek kararı (*ex post*) **önceden** (*ex ante*) tahmin edebilmelidirler (*hukuk güvenliği*). Aksi takdirde sofistike bir falcılık türü olacak-*güvenlik, güvensizlik ilkesine dönüşecektir*.⁵

⁵ Kararların tahmini bağlamında kural kuşkuculuğu ile kanıt kuşkuculuğu için 6.basisında yazarın önsözü bkz. J. Frank. Law and the Modern Mind, Doubleday

Kişisel gözlemlerim yargılama hızının hâkimin yetkinliğine bağlı bir olgu olduğu; hızın, iş yükü, yargılama oranları, girift davalar ile usul hükümlerinden pek etkilenmediği ve gerçekte yargılamayı hızlandırmak için sağlanan (hâkimler, yeni mahkemeler ve yardımcı personel gibi) ek kaynakların ekseriya başarılı bir sonuç sağlamadığı doğrultusundadır. Öte yandan usul reformlarıyla yargılama hızlandırılmak istenmişse de bu husus gerçekleşmemiştir. Yargılama iyice hızlandırıldığında bunun iyi bir şey olacağı nasıl anlaşılmaktadır sorusu da varlığını korumaktadır.

Amaç yargılama sürecinin gereksiz talikler/gecikmeler olmaksızın zamanlıca gerçekleşmesi olmalıdır. Bu doğrultuda yargılamanın *zamanlıca* (optimum sürede) yapıldığının saptanması için mahkemeler ile siyaset yapımcılarının, siyasetler ve uygulamaların yargılamanın zamanlıca gerçekleştirilmesi genel amacı ile işlevsel bir tutarlılık içinde olup olmadığını saptamak üzere gecikmeleri nicelendirmeye, ölçmeye ihtiyaçları vardır. Bu doğrultuda makul süre kavramı yerine *optimum ve ön görülebilir zamanlar* kavramı ikame edilmelidir.⁶

Zamanlamalar, optimum dava süreçleri için ölçülebilir hedefler ve uygulamalara özgü örgütler arası ve *işlemsel aletler*dir. Yargılama süresi farklı aktörler (hâkimler, yardımcı personel, avukat, bilirkişi savcılar, kolluk v.s) arasındaki ilişkiler sonucu belirlediğinden, zamanlamalar bunların tümü tarafından paylaşılan ve takip edilen hedefler olmalıdır. Anılan aktörlerin katılımı en azından üç nedenle gereklidir:

1. Aktörler arasında bilinç ve benimseme duygusu yaratılmasına yardımcı olunması;
2. Yenilikçi siyasetlerin yeşermesi için uygun bir ortam hazırlanması;
3. Yargılamanın zamanlıca bitirilmesi sorumluluğu yalnızca mahkeme işlemlerine özgü olmayıp; diğer aktörleri ve öncelikle avukatları da kapsamasıdır.

& Company, New York 1963. Katı kuralların olduğu ceza davalarında pek sürpriz beklenmese de, ticari davalar, özel hukuk ile anayasal uyumsuzluklarda sürprizler yaşanabilir. Kaybeden taraf için her halde karar sürpriz olacaktır.

⁶ Uzun yargılama sorununun ortadan kaldırılması için adli zaman yönetimi sisteminin oluşturulması. Bkz. Adalet Bakanlığı. Yargıda Reform: Neler Değişti? Neler Değişecek? Kasım 2012,s.13.

Bu açıklamalar, sorunun süreçlerin *süresine* ilişkin olduğunu gösterdiğinden yargılamanın zamanlıca yürütülmesi yerine *davanın zamanlıca yürütülmesi*'nden söz edilmelidir.⁷⁷ İşlevsel aletler ise her mahkemenin ne ölçüde ve daha genel olarak adalet yönetiminin AIHS'nde belirtilen makul süre içinde adil yargılanma ilkesini gerçekleştirerek dava yönetiminin zamanlıca olmasını karşılayıp karşılamadığını ölçmek için hedeflere işaret etmektedir. Buna yakın olan ilke ise *ahlaklıktır* ve soruşturma organının kanıtları, etik davranarak toplamasını vurgulamaktadır.

AIHS ve Anayasa'da yer aldığı üzere makul süreye yollama yapmak olağanlaşmış ise de bu standart (AIHS'ne uyum ve ihlali arasındaki sınır çizgisini belirleyen) aşağı bir sınırdır ve sağlandığında da her zaman için yeterli bir sonuç olarak düşünülmemelidir. Yinelerssek amaç yargılama sürecinin, gereksiz talikler/gecikmeler olmaksızın, zamanlıca gerçekleşmesi olmalıdır. Yinelerssek bu doğrultuda yargılamanın zamanlıca yapıldığının saptanması için mahkemeler ile siyaset yapımcılarının, siyasetler ve uygulamaların yargılamanın zamanlıca gerçekleştirilmesi genel amacı ile işlevsel ve tutarlılık içinde olup olmadığını saptamak üzere gecikmeleri nicelendirmeye, ölçmeye ihtiyaçları vardır. Bu doğrultuda makul süre kavramı yerine *optimum ve ön görülebilir zamanlar* kavramı ikame edilmiştir.

2008 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesine göre işlem sürelerinin uzunluğuna ilişkin davalarda Sözleşme ihlali saptanan hüküm sayısı, ülkelere göre aşağıda gösterilmiştir. Bu veri tablosu makul süre ihlalinin Türkiye'nin kronik bir sorunu olduğuna işaret etmektedir.

⁷⁷ Basit bir teknikle her dava türüne özgü ortalama dava yürütülme süresini belirlemek üzere hâkimler arasındaki anket sonuçlarının birlikte yeniden değerlendirilmesi yöntemi- ne başvurulabilir. Bkz. CEPEJ Saturn Merkezi. Mahkemelerde zaman yönetimine ilişkin Rehber İlkeler(15) ve Ülke Örnekleri. "Toplam yargılama süresi nedeniyle kişilerin makul bir zaman zarfında yargılanma haklarının ihlal edilmesine yol açabilecek davalara özel ihtimam gösterilmelidir." "Toplanan tüm bilgiler sürekli olarak analiz edilmeli ve performansın izlenmesi ve geliştirilmesi alanında kullanılmalıdır." ...

Tablo 1.

Ülke	Hüküm sayısı
Türkiye	64
Fransa	1
İtalya	54
Polonya	63
İspanya	0

Ülkede makul süre ihlalinin en patolojik görünümüne kadastro davalarında tanık olunmaktadır. 2012 yılında Yargıtay 16. Hukuk Dairesi'ne gelen 80 dosyanın ilk derece mahkemesindeki karar yılına göre dağılımı şöyledir:

Tablo 2.

Dosya sayısı	Karar yılı aralığı
8	1.965-1967
4	1986-1988
13	1989-1991
18	1992-1994
13	1995-1997
14	1998-200
10	2001-2003

Bu dosyalardaki gecikmelerin başlıca nedenleri tebligat işlemlerinin zamanlıca yapılamaması ve Yargıtay'a gönderilmemesi yer almaktadır.⁸⁸ 2013 yılında kadastro mahkemelerince karar verilen davaların %25'inin beş yıl ve öncesi açılan davalardan oluşması da bu davalara özgü kronikleşen durumu vurgulamaktadır. Bu sonuç, aşağıda tabloda yer alan Türkiye ortalamasının (%2.4) 10.4 katı olmaktadır.

Hukuk Mahkemelerince 2013 yılında karara bağlanan davaların açılış yıllarına göre dağılımı (%)

⁸⁸ Kronikleşen bu tür davaların çözülmesi önerileri için bkz. H. Kivril. "Kadastro Davalarında Makul Süre(!)" HUKAB Sayı, 6, 2013, ss.58-59. Ayrıca kadastro cinayetleri için bkz. "Kadastro Cinayetlerine..." Hürriyet (30/07/2013) s.7. M. T.Yücel. Hukuk Sosyolojisi, 5.bası, Ank., 2013.

Tablo 3.

2009 ve öncesi	2010	2011	2012	2013	Toplam
2,4	2,4	6,3	27,2	61,5	1.793.086

İşte yargılamada gereksiz gecikmelerin giderilerek makul süre içinde sonuca varılması ülkede *adalet güven* duygusunun yerleşmesi açısından gereklidir. Tüketicileri açısından belli ölçüde sabır/direnç gösterme olgusu olan yargılama, zamanında gerçekleştirilmediğinde adaletsizlik olabileceği gibi aceleye getirilmesi de adaletsizlik olarak algılanabilir. Süreç uzaması yoksul tüketicileri hak aramaktan çekinmeye; potansiyel hak ihlalcilerini de cesaretlendirmeye itecektir. Bu durumda yargılama sisteminin yoksul yerine varsıla hizmet eder bir kurum haline dönüşme riski oluşacak; toplumsal dayanışma duygusu zayıflayacaktır.

Ülkemizde yargıdaki gecikmenin ne derecede bir sorun olduğu hakkında adalet istatistikleri analizi dışında yapılmış kapsamlı bir araştırma sayısı ikiye geçmemektedir.

Herkesin, gecikmeden şikayet ettiği kadar duruşma hazırlığının da çok iyi yapılması gerektiğini vurguladıkları görülmektedir. Davaların gecikmesi bakımından davalara özgü yoğunluk derecesi konusunda da halka mal olmuş bir bilgi yok denecek derecede az ise de kulaktan kulağa yayılan duyuların sakıncalı bir hal aldığı görülmektedir. Yalnızca yıllık adalet sektöründeki tüketici sayısının yaklaşık 30 milyon kadar olduğu (2012) göz önüne alındığında; sistemdeki sorunların ve yetersizliklerin hâkime/ yargıya güven ve saygıyı ne derece etkileyeceği kuşkudan uzak bulunmamaktadır (*moments of truth*).

Yargılamalar bakımından davalara özgü asgari süreler ile gereksiz gecikmelerin belirlenmesi amacıyla aşağıdaki hususlara odaklanılması ve aktörlerde bilinç yaratılması ön görülmelidir. Kuşkusuz bu yaklaşım, sistemdeki tüm aktörlerin (mahkeme personeli, hâkim, savcı ile avukatlar, bilirkişiler, sosyal araştırmacıların) aktif desteğini gerektirmektedir. Bu belirlemeleri saptamak üzere adalet istatistikleri ile adli sicil veri bankasında yeterince veri bulunmaktadır. Bu konuda, siyasete özgü şu temel ilkeler göz önünde bulundurulmalıdır.

1. Gerçekçi ve ölçülebilir biçimde zamanlamaların belirlenmesi,
2. Zamanlamanın takibi,
3. Verilerin izlenmesi ve paylaşımı,
4. Toplanan tüm verilerin sürekli olarak analiz edilmesi ve performansın izlenmesi ve geliştirilmesi alanında kullanılması,
5. Usul ve dava yönetim siyasetleri ve uygulamaları,
6. Dava yükü ve iş yükü siyasetleri (sürdürülebilir bir iş yükünün saptanması ve iş akışının sürdürülebilir bir seviyede tutulmasının her adli sisteme özgü önemli öğelerden biri olduğudur).

Yargı sistemleri için her davanın en uygun ve öngörülebilir bir sürede görülmesi gibi yeni bir hedef belirlenmelidir. Belirlenen ilkeler/süre saptamaları, yukarıda anılan aktörlerin katılımı ile güncelleştirilmelidir. Kuşkusuz davaların zamanlıca görülmesi için dışarıdan *pozitif baskılama*, adliye dışı kurumlar, örneğin barolar ile diğer gönüllü kuruluşlar, medya tarafından gerçekleştirilerek, davaların makul sürede görülmesi izlenebilir. Bu konuda Adalet Bakanlığı'nca *internet ortamında yayınlanan adalet istatistikleri* referans alınabilir. Ayrıca yargılama sürecindeki talikleri asgariye indirmek için de siyasetler geliştirilmelidir. AİHM'ce, mahkemece veya tarafların istemi üzerine yapılan sayısız talikler ile duruşmalar arasında geçen uzunca süreler makul olmayan gecikmelerin nedenleri arasında sayılmaktadır. *Talike açıkça haklılık kazandığında izin verilmelidir*. Mahkemece gereksiz taliklere yer verilmesi, avukatların davaya hazırlıksız olarak gelmelerini cesaretlendirecek ve yeni talikler oluşacaktır ve *zaman* verimli kullanılmayacaktır.

Ne var ki yargıda bu sorun halen varlığını sürdürmekte; para, zaman ve emek israf edilmekte; sonuçta taraflar, tanıklar ve özellikle mağdurlar demoralize olmaktadır. Bu nedenle gününde işlem yapılmayan duruşma sayısının olabildiğince azaltılması hedeflenmelidir. İnsan "Türkiye'de tüm hâkim, savcı ve avukatlar, adaletin yönetiminde ve insan hakları ihlallerinin cezasız kalmasını önlemede çok önemli bir rol potansiyeline sahiptirler. Onlar demokratik bir toplumun korunması ve gerçek bir hukuk devletinin devamı için de zorludurlar" demekle aktörlere özgü etik davranışlara gönderme yapıldığı bilin-

melidir. İşte sorun *de jure* “olması gereken” ile *de facto* “gerçekler” arasındaki bir çelişkinin bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Ülkede yargılama sürelerine bakıldığında, özel yetkili ACM Savcılıklarında soruşturma süresi 2000 yılında 823 gün iken, 2002’de 905 güne, 2006’da 946 güne yükselmiş; takip eden yıllarda inişle 2010 yılında 648 güne inmiştir. Diğer Savcılıklarda ise 2000 yılında 185 gün olan süre, 2010 yılında 310 gün olmuştur.

Şimdi ülke gündemine oturan suç türleri itibariyle yargılama temposu irdelenecektir. 2011 yılı verilerine göre bu yılda karar verilen dosyaların açıldıkları yıllara göre dağılımına aşağıda yer verilmiştir:

Ceza mahkemelerince 2011 yılı içinde karar verilen davalardaki suç sayısının davanın açılış yılına göre dağılımı

Tablo 4. 1. TCK.’ya göre

2007 ve Öncesi	%	2008	%	2009	%	2010	%	2011	%
95.547	4.3	97.860	4.4	268.989	12.1	904.994	40.6	823.606	37

Beş yıl ve ötesinde açılan davalardan %10’u üzerinde olanların yoğunluk sıralaması şöyledir:

Tablo 5.

Göçmen kaçakçılığı/insan ticareti	547 (%14.5)
Kamu barışına karşı suçlar	3.46 (%14.6)
İşkence ve eziyet	168 (%18.9)
Devlet güvenliğine karşı suçlar	36 (%21.3)

Tablo 6. 2. Özel Ceza Kanunlarına göre

2007 ve öncesi	%	2008	%	2009	%	2010	%	2011	%
17.376	1.8	18.659	2.0	74.566	7.8	380.459	39.8	441.457	46.2

TCK ve Özel Ceza Kanunları uyarınca 2013 karar verilen davaların açılış yıllarına göre oranı (%)

Tablo 7.

2009 ve öncesi	2010	2011	2012	2013	Toplam
24,6	8,6	12,8	22,8	31,2	72 302

2011 ve 2013 yılları karşılaştırıldığında beş yıl ve öncesi karara bağlanan davalar oranı 2011 yılında % 3,5 iken, 2013 yılında 24,6 ya yükselmesi oldukça dikkat çekici olmuştur.

Genelde ceza mahkemelerindeki ortalama yargılama süreleri(gün) dağılımı (2011-2013) şöyledir:

Tablo 8.

Mahkeme türü	2011	2012	2013
Özel yetkili ACM	325	195	257
Ağır Ceza M.	297	272	251
Asliye Ceza M.	358	239	286
Sulh Ceza M.	313	255	222
Çocuk	306	298	258
Çocuk Ağır Ceza	332	310	252

Yargıtay Başsavcılığı(2000-2009) verilerine göre, 2000 yılında bir dosyanın görülme süresi 266 gün iken bu sürenin azalmaya yöneldiği ve fakat 2006 yılında başlayan artışla (% 77,8) 473 güne ulaştığı; 2011 yılında 581'e yükseldiği; aynı sürede çıkan dosyaların gelenlere oranının %50'den % 41,7'ye indiği; 2011 yılında % 28.2 olduğu görülmektedir. Benzer gelişme Yargıtay Ceza Genel Kurulu ile Ceza Daireleri için de geçerlidir: Bir dosyanın görülme süresi 2000 yılında 53 gün iken 2009 yılında 399 gün, 2011 yılında 506 gün olmuştur. Öte yandan, bozma oranı 2000 yılında % 26,8 iken, müteakip yıllarda inişli-çıkışlı bir seyrle 2009 yılında % 60,5'e yükselmiş; 2011 yılında % 56.6'ya inmiştir.

Süre açısından genel bir fikir vermek üzere, ceza/hukuk yargısında çeşitli evreler itibariyle toplam *ortalama süre* belirlemesi için Savcılık, ilke derece mahkemesi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı ve Yargıtay Dairesi aşağıdaki tabloda sergilenmiştir.

Tablo 7.

Ceza	Gün	Hukuk	Gün
C. Savcılığı evresi	372	*****	****
Ceza Mahkemesi	231	Hukuk Mahkemesi	213
Yargıtay C.Başsavcılığı	258	*****	****
Yargıtay Ceza Dairesi	328	Yargıtay Hukuk Dairesi	117
Toplam süre(gün)	1.189	Toplam süre(gün)	330

Ortalama yargılama süresi = $(2X+Y-Z)/(Y+Z) * 360$

X= Geçen yıldan kalan dava sayısı

Y= Yıl içinde açılan dava sayısı

Z= Karara bağlanan dava sayısı

Bu toplam sürelerle aşağıdaki tabloda yer alan Yargıtay Ceza ve Hukuk Dairelerinde bozma ile "bir bölümde onama ve bir bölümde bozma" oranları dağılımı göz önüne alınarak oluşan süreler de eklenmelidir.

Tablo 8.

Yargıtay Dairesi	Bozma	Bir bölümde onama ve bir bölümde bozma	Toplam
Ceza	78.420 %20.9	101.055 %27.0	179.475 % 47.9
Hukuk	95.495 %18.9	38.886 %7.7	134.381 %26.6

Yukarıdaki istatistik verilerin belgelediği bir gerçek, 2004 yılı ve sonrası beliren yeni Türk ceza siyaseti ile etkisi uzun yıllar sürecek bir ceza yargısı krizi bağlamında yargı temposunun yavaşladığı; avukatların ve özellikle de yüklü bir çalışma temposunda boğulan hâkimlerin zamanlarını efektif kullanmadıklarını göstermiştir.⁹ Artık savcıların gerekli durumlarda takipsizlik kararı verilebilmesi ya da kamu davasının açılmasının ertelenebilmesi konularında takdir yetkilerini kullanabilmelerini sağlamak için kamu davası açılmasında *takdirilik (opportunité) ilkesi* benimsenmelidir.¹⁰ Yeni usul sisteminde

⁹ Bkz. T. Ansay, "İyi Kanun-Kötü Kanun" *Güncel Hukuk* Ocak 2011/1-85, ss.10-11; M.T. Yücel. Yeni Türk Ceza Siyaseti, İmge, 2011: Gayri ahlaki (immoral) değerlendirme, eylemin sonucunun tahmin edilmesine karşın göz ardı edilmesi immoral bir davranıştır. Yeni TCK tasarımcıları ya kriminoloji/penoloji nosyonları ve gerçeklerinden yoksun oldukları için popülist bir yaklaşımla cezaları ABD'de olduğu gibi ağırlaştırdılar (2010 yılı Aralık ayı verilerine göre 100.000 nüfustaki mahpus oranı 165) veya normatif ceza hukuku bilgisi dışında ülke realitesini, mukayeseli ampirik bilgiyi dışlayarak bu yolu seçtiler. Her iki halde de davranışları gayri ahlakidir.

¹⁰ TÜSİAD Yargılama Düzeninde Kalite, İst.,1998 s.80: "...Savcılar otomatik dava açma makinesi olmaktan çıkarılmalıdır."; A.O.Kaynak, "Hazırlık Soruşturmasında Cumhuriyet Savcısının Takdir Yetkisi" *Ankara Barosu Dergisi*, 1998/2, ss.56-62. İthamda takdirilik ilkeleri için bkz. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Ceza Adaletinin Sadeleştirilmesi hakkındaki (87)18 sayılı tavsiye kararı. İngiliz itham

takdir yetkisine kısmen yer verilmiştir: Savcılar, cezanın ortadan kaldırılmasını gerektiren etkin pişmanlık hükümlerinin uygulanmasını gerektiren koşulların veya şahsi cezasızlık nedeninin varlığı halinde kamu davası açmama (CMK m.171/1), şikayete bağlı üst sınırı bir yıl veya daha az süreli hapis cezasını gerektiren suçlarda (CMK m.171/2), kanıtlar toplandıktan sonra bazı koşulların varlığında suç tarihinde 18 yaşından küçük şüpheliler hakkında kamu davası açılmasının ertelenmesine karar verme yetkisine sahip bulunmaktadır (5395 sayılı Kanun, m.19).

Bazı ülkeler örneğin ABD’de ceza dava süresine özgü standartlar belirlenmiştir.¹¹

Tablo 9.

Devlet Mahkeme Yönetim Konferansı(COSCA) Dava İşlem Süresi	Amerikan Barolar Birliğince Dava İşlem Süresi
Cürüm – % 100’ü 180 gün Kabahat– % 100’ü 90 gün	Cürüm-% 90’u 120 gün -% 98’i 180 gün -%100’ü 1 yıl Kabahat- % 90’i 30 gün -%100’ü 90 gün

Dava yönetimi için ölçümlere başvurulabilir. Birincisi, çıkan işlerin gelen işlere yüzde oranı verimlilik oranıdır (*clearance rate*). Bu ölçümün amacı mahkemenin gelen işlerle baş edip edemediğidir. Davalar zamanlıca bitirilmediğinde kuyrukta birikimler artacaktır. Dava türü itibariyle gecikme nedenleri analiz edildiğinde ortaya çıkan sorunlar ile iyileştirmelerin nerede yapılması gerektiği ortaya çıkabilir. İkinci

sisteminde iki bir test uygulanmaktadır: 1) Kanıtsal test, 2) Kamu yararı testi. Birincisinde isnat edilen her suç için şüpheli hakkında gerçekçi bir mahkumiyet beklentisi sağlayıcı nitelikte yeterli kanıt bulunmalıdır(CCP, 2004:par 5.2). Kanıtsal test geçildiğinde kamu yararı testi ele alınmakta; ithamın sosyal yararları değerlendirilmektedir. Ciddi suçlar için kamu yararı etmenleri ithama karşı ağırlık kazanmadığında kamu davası açılmaktadır (CCP, 1994:par 6.2) Bkz. T.Kirchengast. The Victim in Criminal Law and Justice, Palgrave, Macmillan, 2006, ss.70-74. Ceza adaleti sistemine giren ve beraatle sonuçlanan iş yükünü asgariye indirmek amacıyla beraatle sonuçlanan davalara özgü iddiamelerde yer alan kanıt derecesinin(1-7 arasında bir derecelendirme yapılarak) yeterli olup olmadığının saptanması için bir araştırma projesi geliştirilmelidir(Yazarın notudur).

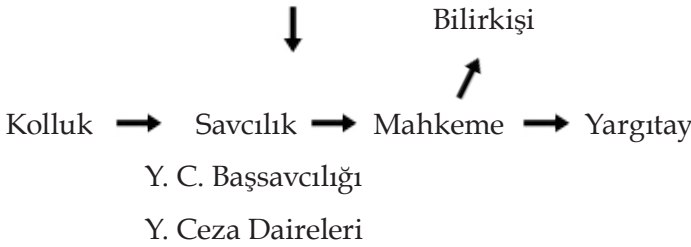
¹¹ Bkz. C.E. Ijoma ve G.M.Fazari. "Applying the case Management CourTools: Finding from an Urban Trial Court" International Journal for Court Administration, June 2012.

ölçüm, dava işlem süresinin belirlenmesi/belli bir standarda bağlanmasıdır: Belirlenen zaman süresinde karara bağlanan davaların yüzde oranıdır. Bu ölçünün çıkan davaların oranı ile birlikte değerlendirilmesi; mahkemeler arasında mukayeseler yapılarak ortalama süreden sapma/süreçteki yavaşlama nedenleri analiz edilmelidir. Tüm ölçümlerin yapılması ve standarda bağlanması için (yazarın 1990'lı yıllarda genel müdür olarak sağladığı) ortalama yargılama süresi formülü ile yapılan karşılaştırmalar ve adli sicil veri tabanı önemli veri kaynakları olarak yer almaktadır.

Genelde yargının¹² etkin ve kaliteli hizmeti makul süre içerisinde sunabilmesi için yargıda gecikmeye özgü aşağıdaki dava işlem süresi (DİS) ile şemada yer alan nedenler üzerinde durularak her birine özgü etkinin en aza indirilmesi ve örgütler arası anlayış birliği için *dinamik bir yaklaşım* sergilenmelidir.

Otomasyon ortamında, her iş için harcanan gerçek sürenin (çalışma süresi) ne olduğu ortaya konulduğunda; aşağıdaki formülde yer alan dava işlem süresindeki aslan payının, nakil ve bekleme sürelerinden oluştuğu görülecektir.¹³

$$DİS = Ç.S + N.S + B.S$$

DİS:Dava işlem süresi;

Ç.S:Çalışma süresi;

N.S:Nakil süresi;

B.S:Bekleme süresi

¹² Yeni yargılama yaklaşımları(terapötik/sorun çözümleyici mahkemeler) için bk.<http://www.therapeuticjurisprudence.org> <http://www.courtinnovation.org/> Ayrıca yargılamada zaman kontrol listesi için bk. Avrupa Komisyonu Yargının Etkinliği Komisyonu belgesi CEPEJ(2005)12.

¹³ M. T. Yücel, Türkiye'de Yargının Etkinliği, TBB, Ank., 2008.

Hiç kuşkusuz, yargıda bekleme süresini etkileyen en önemli parametre “kapasite limitleri”dir. Mahkemedeki kapasiteyi fazlaca aşan iş yükü de sistemi tıkanma noktasına getirmektedir. Şimdilik gizli kapasite fazlası ile üretime devam edilmekte ise de ceza adaletine olan talebin arzla dengelenmesi ve bu dengenin korunması için sistem girdisinin, ciddi bir elemeye tabi tutulması gerekmektedir. Kuşkusuz bekleme süresinin azaltılması için sistemde fazlaca tolere edilen talik veya ertelemelerin de en aza indirilmesi konusunda çaba gösterilmelidir.

Yargıda Gecikme Nedenleri

Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara ilişkin saptamalar da yapılmalıdır:

1. İş yükünün hâkimler arasında adil ve etkin bir şekilde paylaşılmasını sağlayacak tedbirler (örneğin dava akışının, her hâkime tevzi edilen dava sayısı, davanın görülme hızının takip edilmesi, kurum dışındaki faaliyetler sayımının yapılması vb.) alınıyor mu?

2. Hâkimlerin görev alanları ile kendilerine tevdi edilen dosyalar arasındaki uyumu sağlayacak tedbirler (eğitim dönemleri, uzmanlaşma, davaların yeniden gruplandırılması, “deneme dosyaları”, vb.) alınıyor mu?
3. Dosyaların hâkimler arasında paylaşılması sürecinin saydamlaşmasını sağlayacak tedbirler (örneğin, başlangıç ölçütleri ve kamuya açık nesnel ölçütleri) alınıyor mu?

Yargılama sürecinde *gecikme* ya gerekli veya gereksiz olarak tanımlanmaktadır. Dava yönetimine özgü sorunların çoğu bu ikisi arasındaki ayırmda saklıdır. Bu nedenle gereksiz gecikmeleri azaltıcı siyaset ve usule odaklanılmalı; gereksiz gecikmelerin halkın yargıya olan güveninin azalmasında birincil neden olduğu bilinmelidir.

Her hukuk sistemi için olağan olan yetkisizlik, görevsizlik, birleştirme, düşme ve ortadan kaldırma kararlarının ülkemiz mahkemelerinde oldukça yüksek orandaki varlığı insan hakları, ekonomik yargılama ve kapasite üstü iş yükü yaratma açılarından verimsizlik yaratırken hukuk sisteminin etkinliğini de azaltmaktadır. Yapay dava niteliğindeki bu tür işler yüksek oranda iş yükü ile bunalan sisteme gereksiz dosyaların girmesini sağlayarak, ortalama yargılama süresi ve verimlilik oranını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda 2012 ve 2103 yıllarında sanıklar hakkında verilen “yetkisizlik, fezleke yazılması, görevsizlik ve birleştirme kararları toplam oranı küçümsemeyecek niceliktedir.¹⁴

Tablo 10.

Yıl	Sayı	%
2012	251170	5.6
2013	267 670	6.2

¹⁴ Denetim Komisyonu tahminine göre, İngiltere ve Galler’de her yıl ceza mahkemelerindeki talikler, gecikmeler ve “parçalanmış” duruşmaların bedeli 80 milyon £’u bulmaktadır. Bu davaların % 40’ında duruşma için yeterli hazırlığın yapılmadığı görülmüştür. Bk. Home Office. Justice for All London, 2002. European Commission for the Efficiency of Justice (Cepej) Study on the functioning of judicial systems in the EU Member States, CEPEJ (2014)4

Kırtasiyecilik Yargıtay Hukuk Daireleri için de (aidiyet nedeniyle ilgili dairesine gönderilmesi) geçerlidir. Adalet kırtasiyeciliği, kuşkusuz, adaletin kendisi değildir. Yazarın bu sorunu çözüm amaçlı çalışması sonucu geliştirdiği taslağın Yargıtay Başkanlığınca değerlendirilerek hazırlanan *Hukuk Daireleri Görev Kılavuzu'nun* (Mart 1994) çıkarılmasına karşın çıkan işlerdeki «aidiyet» oranı 1995 yılında % 10'da (29.725) iken bu oran 2013 yılında %16.9'a (85 503) yükselerek yoğunluğunu sürdürmektedir.

Kırtasiyeciliğin başka bir boyutu “eksiklerin tamamlanması için iade edilen dosyalar” dan oluşmaktadır. Ceza ve hukuk dairelerine göre oranları (2013 yılı) şöyledir:

Tablo 11.

Daire	Sayı	%
Ceza	5.141	1.4
Hukuk	39.068	10.1

Yargının varlık nedeni (*raison d'etre*) her bireysel davaya özgü (süreç ve sonuç açısından) adaletin sağlanmasıdır. Faaliyetlerin ve kaynakların (insan kaynağını da içermek üzere) koordine edilerek gereksiz gecikme nedeniyle yargının amacından taviz verilmesi veya sapılması söz konusu olmamalıdır. Gecikme olgusu, öteki tek bir değişkenden daha fazlaca mahkemece gösterilen tüm diğer çabaları sıfırlamaktadır. Bu olgu yargıya özgü bir hastalık veya sağlık koşullarının bir semptomudur. Bu durum arabanın gösterge tablosuna benzetilebilir. Araba sistemi temsil ediyorsa, yargı sürecine ait ölçümlene sonuçları, hâkime vasitanın ne derece iyi ve kötü çalıştığını gösterecektir. Araba kullanan kişiler, benzin, yağ, hararet vs. göstergesini periyodik olarak kontrol etmeksizin pek kullanmazlar. Aksi takdirde kör araba sürünlere karşı yegane şans/umut onlarla aynı anda trafikte olmamaktır.

Ortaya çıkan veriler siyaset ve usul değişimlerini destekleyecek ve daha önemlisi halka yargının muhasebesinde saydamlık sağlayacaktır.

Veri analizine bakıldığında, gecikmeyi/makul bekleme süresini etkileyen en önemli parametre “kapasite limitleri”dir. Karayolları örneğinde olduğu gibi kapasite üstü taşıt, trafiği tıkadığı gibi mahkemedeki kapasiteyi fazlaca aşan iş yükü de (*bottlenecks*) sistemi tıkanma noktasına

getirebilecektir. Şimdilik gizli kapasite fazlası ve *bilirkişi* eşliğinde üretime devam edilmekte ise de adalete olan talebin arzla dengelenmesi ve bu dengenin korunmasına yönelik, uzlaşma/ arabuluculuk ve sulh teşebbüsüne önem verilmesi doğrultusunda *adli kültür* oluşturulması için seferberlik ilan edilmelidir. Yalnız, arabuluculuğun, mahkemelelerin iş yükünün ve ihtilafların azalmasına yardımcı olmasına karşın etkili, adil ve kolaylıkla erişilebilen adli sistemin yerine geçemeyeceği bilinmelidir. “Fazlaca iş yükü” bir mazeret olarak dile getirilmekte ise de bunun her birim için geçerli olduğu söylenemez. Nitekim, metropol savcılıklarında her savcıya, daimi aramada olan sanıklar çıkarıldığında, düşen reel iş yükü (yürüyen evrak sayısı) hiç de abartıldığı gibi değildir. Reel iş yükünün fazla olduğu mahallerde de, bazı savcılarının üstesinden gelebilecekleri kadar işi kotarmadıkları görülmektedir.

Çıkarım olarak, *verimlilik* ve *davaların karara bağlanma oranı* gibi güvenilir göstergeler benimsenmeli ve ortalama verimlilik standartları ile davaların sonuçlandırılmasına yönelik ortalama süre ölçütleri getirilerek adli sistemin performansı¹⁵ düzgün bir biçimde değerlendirilmelidir. Kuşkusuz mahkemeler ve Cumhuriyet savcılıklarına maddi kaynak ve insan kaynakları tahsisi bu ölçütlere uyarlı yapılmalıdır.¹⁶ Tüm bunların sağlanması yeterli olmayıp sonuçta verilen hükmün adil olması da gerekmektedir.¹⁷

¹⁵ Performans, kendi içinde çeşitli alt bileşenleri olan bir kavramdır. Etkililik (efficiency), bunlardan birisi olarak son derece önemlidir. Amaca ulaşma derecesi olarak etkililik, çok boyutlu ve karmaşık ölçümleme teknikleri olan bir uzmanlık işidir. Amaca ulaşma derecesinin her koşulda ekonomik bir değer olarak parayla ölçülemeyeceği bilinmelidir. Bkz. TBB. F. Uluğ’un konuşması Kamu Yönetimi-Panell (12/12/2003), s.137, 2003; ayrıca bkz. “yargı sistemlerinin değerlendirilmesine yönelik program” Adalet Bakanlığı ve Avrupa Konseyi. Avrupa Yargı Sistemleri, 2009, ss.286-310.

¹⁶ Ceza mahkemelerindeki hâkim sayısı ve kapasite artırımı biçiminde beliren fazlaca kaynak, yargılama kuyruğunu azaltmak yerine uzatabilir. Bu postulat popüler inanç karşıtı bir sonuçtur. Bkz. A. Torre. “The Impact of Court Delays on the Prosecutors and the Defendant: An Economic Analysis” European Journal of Law and Economics, Vol 16,S.1,ss.91-111. Ayrıca bkz. J.Pradel. “Usulün Hızlandırılması” Çağdaş Sistemlerde Karşılaştırmalı Ceza Usulü (İSİSC Kolokyumlarının Sentez Raporu) (Terc. S. Dönmezer), Beta, Kasım 2000, ss.184-220: Sürat, ağır suçlar için çabuk ceza verilmesini isteyen kamuoyu desteğini arkasına almakta; kanıtların iyi bir biçimde elde edilmesine olanak sağlamakta; zararın çabukça karşılanarak mağdurların yararına; ithamdan kurtulmasını sağlayıcı kanıtların elde edilmesi ile suçluların yararına olmakta ise de, gündelik gerçeklerde sürat ekseriya göz önüne alınmamaktadır.

¹⁷ Kararların ne derece adil oldukları Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru ka-

Bu konulara ilişkin adli kültürde yerleşik ve tolere edilen alışkanlıkların giderilerek *iyi alışkanlıkların* edinilmesi için duruşma aleniyetinin televizyonda yayını ile ülke genelinde halkın nasıl bir adalet süreci yürütüldüğüne tanık olması da reforma özgü atılımlar için önemli görülmektedir.¹⁸

*“Adalet vicdandır; yalnız kişisel bir vicdan değil,
tüm insanlığın vicdandır.”*

Alexander Solzhenıtsyn, Ekim 1967

rarları ile sergilenecektir. Bu bağlamda şahsen tanık olduğum bir ceza davasının tüm evrelerinde belirgin adaletsizlere göz yuman adalet için bkz. H. Şeker. “İnsan Trajedisine Kulak Tıkayan Pratik Sisyphus’le Özdeşleşen Çağcıl Adalet” Güncel Hukuk Mayıs 2014/5-125, ss.44-47. Ayrıca bkz. Avrupa Adaletin Etkililiği Komisyonu (CEPEJ) Yargının ve mahkemelerin kalitesinin artırılmasına yönelik kontrol listesi -(2008)2; Cepej(2010)1. Avrupa Konseyi’ne Üye Ülkelerinde Mahkeme Tüketicilerine Yönelik Memnuniyet Anketleri Düzenleme Rehberi, Strasbourg, 10 Eylül 2010. Ayrıca bkz. M. T. Yücel. “Hukuk Devleti Barometresi: Yargı” Çankaya Üniversitesi Gündem, Sayı 52 (Nisan 2014) ss.65-67.

¹⁸ Esnek duruşma saatleri ve günleri örneğin sabahları erken saatlerde(8.00), geceleri, hafta sonu organize edilerek aynı duruşma salonunun farklı mahkemeler için kullanılması örneği verilebilir. İngiltere’de şimdilik 100 sulh hakimliğinde yargılamalar Cumartesi günleri de yapılmaktadır.